

Magdalena Lewicka

O dialogu w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2014.018>

Jednym z procesów, a jednocześnie ogromnych wyzwań, kształtujących oblicze XXI wieku jest dialog między cywilizacjami, którego nieodłącznym elementem jest dialog międzyreligijny. Zarówno przedstawiciele poszczególnych wyznań, jak i ich badacze, są zgodni w opinii, że dialog ten jest możliwy i potrzebny, ale wymaga wzajemnego poszanowania, tolerancji i zrozumienia punktu widzenia wszystkich jego uczestników. Utrudniają go zakorzenione w świadomości wyznawców różnych religii stereotypy dotyczące wzajemnego postrzegania się, które narosły przez lata, a które wciąż wywołują negatywne emocje i stanowią przeszkodę w rewizji poglądów na temat drugiej strony, dodatkowo potęgowane są oskarżeniami o wzajemne krzywdy. Konieczna jest więc akceptacja, okazywanie dobrej woli i autentyczna chęć dialogu opartego na wzajemnym zaufaniu i otwarciu na odmierności, poszanowaniu cudzej tożsamości i integralności. Temu służyć powinny spotkania ludzi różnych religii, tworzące nic porozumienia i łamiące stereotypy, a także działania o charakterze kulturalnym, edukacyjnym i społecznym, promujące dialog między cywilizacjami i religiami oraz współpracę międzynarodową opartą na tolerancji i uznaniu unikalności wkładu różnych kultur i religii w rozwój ludzkości. Jedną z takich inicjatyw był cykl międzynarodowych konferencji naukowych „Dialog chrześcijańsko-muzułmański”, które odbywały się w latach 2010–2012 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pomysłodawcą spotkań była dr Magdalena Lewicka, a jej organizatorami Pracownia Języka i Kultury Arabskiej UMK oraz Dunaj Instytut Dialogu. Pokłosiem debat o dialogu stały się kolejne tomy serii monograficznej „Dialog chrześcijańsko-muzułmański” pod redakcją Magdaleny Lewickiej i Czesława Łapicza, jakie ukazały się nakładem Wydawnictwa Naukowego UMK w latach 2011–2013.¹

---

¹ *Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Historia i współczesność, zagrożenia i wyzwania*, Toruń 2011; *Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Klucz do wspólnej przyszłości*, Toruń 2012; *Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Teoria – praktyka – perspektywy*, Toruń 2013.

Historia i współczesność, zagrożenia i wyzwania

I Międzynarodowa Konferencja Naukowa zatytułowana „Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Historia i współczesność, zagrożenia i wyzwania” odbyła się w dniach 18–19 października 2010 roku, a celem przyświecającym spotkaniu naukowców z kraju i zagranicy było przedstawienie genezy i historii dialogu pomiędzy chrześcijaństwem a islamem, analiza zasad konstruktywnego dialogu pomiędzy tymi wyznaniem, a także omówienie zagrożeń i wyzwań, jakie stoją przed owym dialogiem u progu XXI wieku.

Konferencja została objęta honorowym patronatem władz województwa i miasta, Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Piotra Całbeckiego oraz Prezydenta Miasta Torunia, Michała Zaleskiego. Pierwszy z nich podkreślił, że: „Tematyka przedsięwzięcia dotycząca współpracy międzynarodowej opartej na tolerancji dla innych wyznań i poglądów, doskonale wpisuje się w politykę rozwoju województwa prowadzoną przez jego samorząd. Problematyka, której dotyczy kampania, jest obecnie bardzo aktualna i wyjątkowo ważna”². Drugi wyraził przekonanie, że: „Przedsięwzięcie przyczyni się do propagowania dialogu międzywyznaniowego, prowadzącego do prawdziwego poznania obu religii, wzajemnego szacunku i współdziałania, dzięki któremu będziemy mogli razem sprostać wyzwaniom współczesności”³.

Uczestnicy konferencji, orientaliści, kulturoznawcy, religioznawcy, politolodzy, historycy postawili sobie za cel wymianę doświadczeń i poglądów badaczy dialogu pomiędzy chrześcijaństwem i islamem. Dlatego spotkanie zgromadziło nie tylko przedstawicieli polskiej, lecz także zagranicznej sceny naukowej (USA, Niemiec, Rosji), zajmujących się wzajemnymi relacjami wyznawców obu wyznań. Gościem honorowym obrad była dr Jill Carroll, profesor religioznawstwa Rice University w Houston, wieloletni dyrektor Centrum Boniuk Badania i Propagowania Tolerancji Religijnej, pomysłodawca i dyrektor projektu „Niesamowite Religie”, międzywyznaniowego programu opartego na współpracy pomiędzy przedstawicielami różnych religii, orędowniczka porozumienia i współdziałania międzyreligijnego i międzykulturowego, działaczka społeczna, publicystka, autorka wielu artykułów i publikacji książkowych, z których najnowsza, *Dialog cywilizacji. Muzułmańskie ideały Gülena a dyskurs humanistyczny*⁴, została ogłoszona przez magazyn „Publishers Weekly” bestsellerem roku 2007.

W uroczystości otwarcia konferencji i spotkaniach przewidzianych na pierwszy dzień wydarzenia udział wzięły władze Uczelni, miasta i województwa, przedstawiciele środowisk naukowych, a także dyplomaci z krajów arabskich i muzułmańskich w RP. Obrady otworzył kierownik naukowy konferencji, dr hab. Czesław Łapicz, prof. UMK, następują-

² Cytat z pisma Dyrektora Gabinetu Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Beaty Sawińskiej, skierowanego do sekretarza konferencji, dr Magdaleny Lewickiej, z dnia 27.07.2010 roku (nr ref. GM.R.P.066/343/210).

³ Cytat z pisma Prezydenta Miasta Torunia, Michała Zaleskiego, skierowanego do Dziekana Wydziału Filologicznego UMK, dr. hab. Adama Bednarka, prof. UMK, z dnia 03.08.2010 roku (nr ref. WWZil.RWZ.0717.1–141/10).

⁴ B. Jill Carroll, *Dialog cywilizacji. Muzułmańskie ideały Gülena a dyskurs humanistyczny*, tłum. J. Surdel, Du-naj Instytut Dialogu, Warszawa 2010.

cymi słowami: „Od dialogu z islamem zależy dziś przyszłość świata. Tak rangę i znaczenie międzyreligijnego dialogu widzi i ocenia papież Benedykt XVI, który słowa te wypowiedział 29 sierpnia 2006 roku, podczas spotkania z przedstawicielami świata islamu w Castel Gandolfo”. Witając zgromadzonych gości i uczestników konferencji zacytował słowa Abrahama Joshuy Heschela: „Żadna religia nie jest samotną wyspą; wola Boża i objawienie Bożej obecności w świecie ukazują się bowiem raczej jako archipelag”⁵ i dodał: „Dzisiaj przedstawiciele dwóch dużych wysp religijnego archipelagu spotykają się w Toruniu, w historycznym mieście dialogu, w którym już w roku 1645 odbyło się jedyne w swoim rodzaju międzywyznaniowe spotkanie, znane w historii pod nazwą *Colloquium Charitativum*”. Do tego, zwołanego z inicjatywy króla Władysława Wazy IV i biskupów zaniepokojonych wzrastającą nietolerancją religijną i wzajemną nienawiścią, zjazdu, w którym udział wzięło ponad siedemdziesięciu teologów i przedstawiciele luteranów, kalwinistów i katolików, nawiązywali także kolejni mówcy: Prorektor UMK, prof. dr hab. Witold Wojdyło, Wicemarszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Maciej Eckardt i Prezydent Miasta Torunia, Michał Zaleski. Ta bowiem „braterska rozmowa” – uznana przez historyków za jedną z pierwszych w dziejach próbę doktrynalnego dialogu ekumenicznego – znalazła swoją kontynuację w postaci organizowanych cyklicznie od roku 1995 przez Urząd Miasta Torunia, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Kurię Diecezjalną i Towarzystwo Naukowe w Toruniu międzyreligijnych dialogów pod nazwą *Colloquia Torunensia*.

⁵ Zob.: B. L. Sherwin, H. Kasimow, *Żadna religia nie jest samotną wyspą. Abraham Joshua Heschel i dialog międzyreligijny*, WAM, Warszawa 2005.

Po przedstawicielach uczelni, miasta i województwa głos zabrał J. E. Ambasador Algierii w RP i zarazem Dziekan Ambasadorów Państw Muzułmańskich akredytowanych w Polsce, Abdelkader Khemri, który zauważył, że:

Islam jest jedną z trzech największych, obok chrześcijaństwa i judaizmu, religii monoteistycznych, a także kluczowym elementem w wysiłkach ludzkości, podejmowanych od przełomu XX i XXI wieku, określanych mianem dialogu pomiędzy religiami i cywilizacjami. Analiza tych zagadnień, mimo świadomości, iż wymagają one wkładu ogromnego wysiłku, pozwala dostrzec prawdę dotyczącą ludzkiego istnienia, dla którego fundamentem jest dobro, miłość i poświęcenie na rzecz obrony prawdy i wartości stanowiących podstawy współzycia i współistnienia w pokoju, zrozumieniu, tolerancji i akceptacji drugiego człowieka, przy jednoczesnym odpieraniu wszelkich przejawów zła, jakimi są przemoc, rasizm i agresja. Społeczność muzułmańska, a wraz z nią najwybitniejsi naukowcy i intelektualiści zdali sobie sprawę, z faktu, że walka ta, walka pokojowego współistnienia i dialogu jest jedynym sposobem przewyciężenia niesprawiedliwości i wszelkich form alienacji, a celem, na rzecz którego podejmuje poważne wysiłki jest stworzenie przestrzeni dla dialogu między religiami i cywilizacjami jako mechanizmów prowadzących do porozumienia i rozwoju.

Pierwszej części obrad, która wprowadziła uczestników spotkania w tematykę przewodnią, przewodniczył dr hab. Czesław Łapicz, prof. UMK. Zagadnienie dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w świetle nauczania Jana Pawła II przybliżył prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz (UKSW), podkreślając, że:

Papież ten, budując teorię dialogu Kościoła z islamem, czerpał z Biblii, inspirował się głębią teologii pisarzy wczesnochrześcijańskich, odwoływał się do antropologii filozoficznej. Wypowiedzi papieskie o islamie, spotkania z muzułmanami „twarzą w twarz”, wszystkie gesty i czyny dialogu miały wymiar pedagogiczny. Podobnie formy dialogu – które Jan Paweł II wskazywał – mają wymiar pedagogiczny: dialog chrześcijan i muzułmanów w życiu codziennym, ale też dialog specjalistów w naukach teologicznych (czyli teologów chrześcijaństwa i islamu), jak również dialog modlitwy, polegający na „byciu razem, aby się modlić” (według własnych reguł doktryny i kultu), czy wreszcie dialog społecznego zaangażowania na rzecz wyzwalania z niemoralności (a więc promocja życia ludzkiego – indywidualnego oraz społecznego). Teologia dialogu bez pedagogiki dialogu byłaby tylko „piękną mową”. Jan Paweł II uczył i wychowywał katolików do pięknych czynów, czyli do bezwarunkowej afirmacji wszystkich bliźnich, w tym wyznawców islamu.

Historię i perspektywę dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w Polsce szczegółowo omówił mgr Adam Murman, występując w imieniu nieobecnego dr. hab. Selima Chazbijewicza, prof. UW-M. Podobnie jak inni referenci, zaznaczył on, że: „Dialog chrześcijańsko-muzułmański w Polsce ma wieloletnią, a nawet wielowiekową tradycję, która wynika z 600 lat pokojowego współistnienia chrześcijaństwa i islamu na ziemiach Rzeczypospolitej”. Kolejnego prelegenta, Muftiego RP Tomasza Miśkiewicza, zastąpił natomiast członek Najwyższego Kolegium MZR i rzecznik tejże organizacji, Musa Czachorowski, który szczegółowo omówił historię i działalność Tatarów – muzułmanów we współczesnej Polsce. Jak powiedział: „Nasi Tatarzy są najstarszą, właściwie już rdzenną, muzułmańską mniejszością w tej części Europy. To prawdziwy ewenement – ponadsześćsetletnie trwanie odrębnej wiary i tradycji w gruncie rzeczy bez konfliktów z miejscowym katolicyzmem, prawosławiem,

protestantyzmem i judaizmem”. Warto zacytować także słowa, którymi zakończył swoje wystąpienie:

I tak trwa przez wieki muzułmańska wiara w sercu Europy, w zgodzie z polskim katolicyzmem, prawosławiem, judaizmem. Tatarscy mueżini wciąż pieją wezwanie do piątkowego namazu. Niegdyś, przez stulecia, służyli Tatarzy władcom Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie tylko orężnie, ale i jako posłowie do tureckich sultanów czy chanów krymskich. Byli kurierami, tłumaczami oraz przewodnikami. Pozostali wierni swojej religii muzułmańskiej i słowiańskiej Ojczyźnie. Dzisiaj mogą być pomostem między Polską a światem Orientu, między islamem a chrześcijaństwem.

Szczególne znaczenie miał ostatni referat sesji otwierającej, a mianowicie *Jednako-
we słowo dla nas i dla was – następstwa wyjątkowego gestu muzułmanów wobec chrześcijan
w dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim*, wygłoszony przez dr Agatę Skowron-Nalborczyk
(UW), która omówiła list skierowany w 2007 roku przez muzułmańskich uczonych i lide-
rów z różnych regionów świata do przywódców chrześcijańskich z zaproszeniem do „pod-
jęcia wspólnej, teologicznej refleksji nad tym, co łączy obie wielkie tradycje religijne oraz
do wspólnego budowania pokoju na świecie”. Uczni muzułmańscy charakteryzują w nim
przykazanie miłości Boga oraz miłości bliźniego, które według nich są wspólne obu reli-
giom i mogą stanowić podstawę dialogu między ich wyznawcami.

W sesji drugiej, moderowanej przez prof. dr. hab. Eugeniusza Sakowicza, znalazły się
wystąpienia referentów z zagranicy: dr Jill Carroll (Rice University, Houston), dr. Arha-
na Kardaša (Zukunft Medien GmbH, Niemcy) i dr. Stanisława W. Dumina (Państwo-
we Muzeum Historyczne, Moskwa). Celem dwóch pierwszych było przedstawienie idei
dialogu w ujęciu wpływowego intelektualisty tureckiego i uczonego muzułmańskiego,
Fethullaha Gülena, „którego koncepcje w odniesieniu do przyrodzonej wartości człowie-
ka i jego godności, swobody myśli, edukacji oraz podejmowania odpowiedzialności za
współtworzenie społeczeństwa i świata stanowią wyzwanie i znakomitą okazję do lepszego
zrozumienia tego, co dialog międzyreligijny oferuje ludziom XXI wieku”. Kolejny mów-
ca opowiadał natomiast o problemie chrystianizacji Tatarów Wielkiego Księstwa Litew-
skiego w świetle źródeł, nawiązując do tradycji genealogicznych i legend herbowych tej
społeczności

W popołudniowej części programu konferencji znalazło się spotkanie z podróżnikiem
dr. Zdzisławem Preisnerem (WSG, Bydgoszcz), *Perły architektury – najpiękniejsze świątynie
islamu i chrześcijaństwa*, który przedstawił najcenniejsze, a zarazem najpiękniejsze dzieła
twórców architektury sakralnej obu wyznań – świątyń chrześcijańskich, o tak zmieniającej
się na przestrzeni wieków architekturze, wznoszonych z kamienia, cegły, drewna, przede
wszystkim w krajach Europy, ale także w Nowym Świecie na kontynentach amerykańskich
oraz meczetów w krajach Afryki Północnej, Bliskiego Wschodu, Azji Południowo-Wschod-
niej – uwiecznione na wykonanych przez niego w różnych zakątkach świata fotografiach.

Wydarzeniem zamykającym pierwszy dzień obrad, a jednocześnie nawiązującym
do tematyki przewodniej konferencji, był koncert w wykonaniu zespołu Camerata Vla-
dislavia, dedykowany pamięci Jana Pawła II jako orędownika dialogu międzyreligijnego,
który zgromadził miłośników muzyki poważnej w Sali Mieszczańskiej Ratusza Staro-
miejskiego.

Na kolejny dzień konferencji złożyły się dwie sesje, z których pierwszą, prowadzoną przez dr Agatę Skowron-Nalborczyk, otworzył referat dr. Marcina Grodzkiego (UW) wprowadzający zebranych w tajniki „tajemniczych liter Koranu”, te bowiem, odczytane na nowo mogą stanowić przyczynek do dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego, jako że: „Ostatnio opublikowana nowa naukowa teoria zachodnioniemieckich semitystów, skupionych wokół Uniwersytetu Kraju Saary, wskazuje na analogie łączące fakt oznaczenia sur koranicznych sekretnymi literami z faktem podobnych oznaczeń używanych do dziś w zachodnio-syryjskich księgach liturgicznych”. Rozważania dotyczące religijnego muzulmańsko-chrześcijańskiego kontynuował dr Artur Konopacki (UwB), współprzewodniczący Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów, który scharakteryzował dwa środowiska, chrześcijan i muzulmanów, żyjących na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego – miejsca życia duchownego, które stawały się wspólne dla obu religii. Jak zauważył:

Dzięki specyficie pokojowego współistnienia muzulmanów – Tatarów i chrześcijan – obok siebie wytworzyły się niezwykle ciekawe relacje związane z postrzeganiem miejsc kultu obcych religijnie, ale miejsc, do których można się udać po pomoc. Takim niewątpliwie miejscem był klasztor dominikanów w Różanymstoku, do którego miejscowe tatarskie udawały się, aby przed obrazem prosić o wstawiennictwo za zdrowie. I z drugiej strony – cmentarz tatarski w Łowczycach z grobem „św. Kontusia” – który był odwiedzany przez chrześcijańskie kobiety pragnące zająć w ciąży.

Wymianie poglądów i doświadczeń związanych z badaniami nad dialogiem międzyreligijnym, który toczy się w jednym z krajów Bliskiego Wschodu, służyło wystąpienie dr Marty Woźniak (UŁ) prezentujące historię, założenia i najistotniejsze dokonania wspólnoty syryjskiego klasztoru p.w. św. Mojżesza Abisyńskiego, Dajr Mar Musa, stawiającego sobie za jeden z głównych celów działalności pracę na rzecz polepszenia stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich. Do dokonań Jana Pawła II na polu działalności dialogicznej nawiązała natomiast ostatnia prelegentka tejże sesji, dr Dorota Rudnicka-Kassem (UJ) w swoim referacie „*Wojna nie jest rozwiązaniem*”: dialog międzyreligijny Jana Pawła II jako program pokoju i stabilizacji na Bliskim Wschodzie, zaczynając wystąpienie od stwierdzenia, że w pokojowej strategii Jana Pawła II rozwijanej z perspektywy świadka ludzkiej godności i nadziei na lepszą przyszłość szczególne miejsce zajmował Bliski Wschód, a rozwijany przez Papieża dialog międzyreligijny w duchu soborowej deklaracji *Nostra Aetate* był jej najlepszym narzędziem, a kończąc je słowami: „To właśnie jego stanowczość i wytrwałość, obiektywizm i pragmatyzm, a przede wszystkim wielki autorytet moralny i wiarygodność sprawiły, że zdołał uchronić relacje między islamem i chrześcijaństwem przed wojną religijną i dzięki temu dalekosiężny cel Jana Pawła II – pokój i bezpieczeństwo na Bliskim Wschodzie – jest ciągle możliwy”.

W drugiej sesji, moderowanej przez dr. Stanisława Dumina, wystąpił dr Bartłomiej Grysa z analizą tekstu średniowiecznej debaty o Jerzego z klasztoru św. Szymona Słupnika z trzema muzulmańskimi uczonymi, która – choć zdaniem badaczy najprawdopodobniej nigdy nie miała miejsca w konkretnych ramach historycznych – to jej treść stanowi bogate źródło wiedzy o dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim przełomu XII i XIII wieku w Syrii, bowiem w opinii referenta: „Liczne argumenty, używane przez obydwie strony w sposób szczerzy i otwarty, pojawiają się w wielu pismach apologetycznych chrześcijan Bliskiego Wschodu, zarówno w okresie średniowiecza, jak i późniejszym, stąd tego rodzaju piśmien-

nictwo rzuca światło na kwestię wzajemnych odniesień wyznawców chrześcijaństwa i islamu oraz ich wiedzy na temat religii drugiej strony w omawianym okresie”.

Mgr Monika Ryszewska (UMK) wystąpiła z wykładem pt. *Dialog chrześcijańsko-muzułmański na przykładzie Niemiec*, omawiającym działania realizowane przez obie strony na przestrzeni ostatnich lat oraz podejmującym próbę scharakteryzowania trudności stojących na drodze do efektywnego i otwartego dyskursu. Kwestie przedstawione w wykładzie stały się przedmiotem burzliwej dyskusji. Referatem zamykającym obrady było wystąpienie dr Magdaleny Lewickiej (UMK), w którym przybliżyła ona genezę, cele i działalność Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów, przypominając, iż zadaniem owej Rady jest: „Dialog pomiędzy obu religiami oraz cywilizacjami: łacińską i muzułmańską, jako jeden z elementów dialogu międzykulturowego, który kształtuje oblicze XXI wieku”, bowiem:

Świat współczesny stoi przed wieloma trudnymi wyzwaniami, które będą coraz silniej zaznaczały swoją obecność w XXI wieku, jak: pluralizm społeczny i narodowościowy, wzrost nacjonalizmów i agresji w stosunkach międzyludzkich, perspektywa konfliktów cywilizacji, zniszczenie środowiska naturalnego i przeludnienie, powstanie olbrzymich obszarów nędzy, rozpad tradycyjnych więzów rodzinnych i społecznych, upadek hierarchii wartości i norm etycznych. Stają przed tymi problemami również wyznawcy dwóch największych religii monoteistycznych – chrześcijaństwa i islamu. Wymaga to dialogu, współpracy wzajemnego poszanowania dla obrony tych obszarów, form życia społecznego, które są wspólne dla katolików i muzułmanów.

Ostatnim etapem naukowego spotkania było podsumowanie konferencji, którego dokonał prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, analizując i komentując zarówno przedstawione przez referentów wykłady, jak i dyskusje, będące zwieńczeniem kolejnych części obrad. Warto zacytować jego słowa:

Dialog zawsze napotykał na rozliczne trudności. Uważam, że piętrzące się trudności na drodze spotkania ludzi różnych kultur, religii i mentalności są wielkim wyzwaniem i zadaniem dla każdej strony. Nie będą one zagrożeniami jeśli przejdzie się ponad nimi. Dialog to pokonywanie tego, co wydaje się nie do pokonania – resentymentów, dramatycznych wspomnień całych wcześniejszych pokoleń, które nie pozwalają pokoleniom młodszym być sobą. Dialog uczy szacunku wobec drugiego, ale też jest wyrazem respektu dla samego siebie, dla własnej tożsamości. Tylko ten, kto wie, kim jest, może podjąć i prowadzić dialog. Jedynie ten, który czuje się szczęśliwy we własnej wspólnotce życia, ale i wiary, będzie zdolny do twórczej rozmowy, twórczej, bo „stwarzającej” nowe relacje. Dialog to nie tylko wymiana zdań, to także bycie razem w tym samym miejscu, to nawet milczenie, to skupienie się na tym, co stanowi o wartości życia ludzkiego – na prawdzie, dobru i na tym, co jest piękne. Celem dialogu międzyreligijnego jest Bóg, różnie pojmowany, ale ostatecznie jeden, jedyny. Dialog to zarówno dyskurs intelektualny, jak i emocjonalne usposobienie. Człowiek prowadzący dialog może w pełni siebie zrozumieć dzięki drugiemu. Ten, kto nie rozmawia z drugim, ten się zamyka również na siebie. Przypomina równocześnie twierdzą, która oblegana jest przez niego samego, przez jego lęk przed obcym. Dialog zaś to otwartość, zaufanie, pokój.

Organizatorzy konferencji wyrazili nadzieję, że pierwsza edycja naukowej debaty poświęconej dialogowi chrześcijańsko-muzułmańskiemu zainicjuje cykl podobnych spotkań, które odbywać się będą w październiku każdego roku i wpiszą się na stałe w kalendarz to-

ruńskich wydarzeń o charakterze kulturalno-naukowym, a ich zadaniem będzie nie tylko wniesienie cennego wkładu w działalność naukową UMK, ale także wysiłek na rzecz propagowania i realizowania idei dialogu.

Klucz do wspólnej przyszłości

II Międzynarodowa Konferencja Naukowa pod hasłem „Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Klucz do wspólnej przyszłości” odbyła się w dniach 19–20 października 2011 roku, a problematyką, którą zajęli się jej uczestnicy było przedstawienie historii wzajemnych relacji pomiędzy chrześcijaństwem i islamem, a przede wszystkim – spojrzenie w przyszłość: omówienie wyzwań, jakie stoją przed owymi relacjami u progu XXI wieku.

Konferencja została objęta honorowym patronatem władz województwa i miasta. Obecny podczas uroczystości otwarcia obrad Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Piotr Calbecki, zauważył, że: „Tematyka przedsięwzięcia dotycząca współpracy międzynarodowej opartej na tolerancji dla innych wyznań i poglądów, doskonale wpisuje się w politykę rozwoju województwa prowadzoną przez jego samorząd. Problematyka, której dotyczy kampania, jest obecnie bardzo aktualna i wyjątkowo ważna”⁶. Natomiast Prezydent Miasta Torunia, Michał Zaleski, wyraził przekonanie, że: „Przedsięwzięcie przyczyni się do propagowania dialogu międzywyznaniowego, prowadzącego do prawdziwego poznania obu religii, wzajemnego szacunku i współdziałania, dzięki któremu będziemy mogli razem sprostać wyzwaniom współczesności”⁷.

Celem przyświecającym spotkaniu orientalistów, kulturoznawców, religioznawców, politologów, historyków i reprezentantów innych dyscyplin naukowych związanych z tematyką przewodnią konferencji, była wymiana doświadczeń i wyników badań naukowych dotyczących dialogu pomiędzy chrześcijaństwem a islamem. Zgromadziło ono przedstawicieli polskiej i zagranicznej sceny naukowej zajmujących się wzajemnymi relacjami wyznawców obu religii, a także przedstawicieli organizacji muzułmańskich i instytucji zaangażowanych w ów dialog. Gościem honorowym spotkania był ks. prof. dr hab. Waldemar Chrostowski, duchowny rzymskokatolicki (archidiecezja warszawska), kierownik Katedry Egzegezy Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym UKSW.

Obrady otworzył kierownik naukowy konferencji, dr hab. Czesław Łapicz, prof. UMK, mówiąc:

Nasze drugie toruńskie spotkanie poświęcone chrześcijańsko-muzułmańskiemu dialogowi odbywa się w bardzo szczególnym czasie i w szczególnym miejscu. Dokładnie 600 lat temu, w 1411 r. na toruńskiej wiślanej wyspie – dawniej i dziś nazywanej Kępą Bazarową – został zawarty traktat pokojowy między Polską i Litwą oraz państwem krzyżackim, znany w historii jako I pokój toruński. Z kolei 19 października 1466 r., a więc 545 lat temu z dokładnością nawet co do dnia, w którym otwieramy konferencję – zawarto w naszym mieście II pokój toruński. W roku 1645,

⁶ Cytat z pisma Dyrektora Gabinetu Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Beaty Sawińskiej, skierowanego do sekretarza konferencji, dr Magdaleny Lewickiej, z dnia 20.09.2011 r.

⁷ Cytat z pisma Prezydenta Miasta Torunia, Michała Zaleskiego, skierowanego do Dziekana Wydziału Filologicznego UMK, dr. hab. Adama Bednarka, prof. UMK, z dnia 16.09.2011 r.

a więc 366 lat temu, od sierpnia do listopada toczyła się w Toruniu jedna z pierwszych w historii podzielonego chrześcijaństwa „przyjazna rozmowa” luteranów, ewangelików reformowanych, arian (braci czeskich) oraz katolików. Inicjatywa ta jest znana jako „Colloquium Charitativum”. Po 350. latach od tego wydarzenia, w roku 1995 przy współpracy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Towarzystwa Naukowego w Toruniu oraz Kurii Toruńskiej nawiązano do założeń i celów pierwszego Colloquium, organizując odtąd coroczne spotkania znane jako „Colloquia Torunensia”, poświęcone dialogowi międzyreligijnemu i społecznemu. Nic więc dziwnego, że tak w historii, jak i we współczesności Toruń zasłużył sobie na zaszczytne miano *Miasta pokoju i dialogu*.

Witając zgromadzonych gości i uczestników konferencji, wyraził nadzieję:

Nasze drugie spotkanie poświęcone dialogowi chrześcijańsko-muzułmańskiemu w czasie i w przestrzeni niech stanie się choćby małą cegielką, służącą budowie wzajemnego zrozumienia i zbliżenia w dobie tak bardzo niepokojących i niebezpiecznych napięć, nie tylko społecznych i politycznych, ale także religijnych. Niech ponad czasem i ponad przestrzenią, ponad polityką, kulturą i ideologią, spełni się życzenie błogosławionego Jana Pawła II, aby „słowa religii były zawsze słowami pokoju”.

Do hasła „Toruń miastem pokoju”, pod którym upłynął rok 2011 w grodzie Kopernika, gdyż pozostaje on miejscem wielkich historycznych wydarzeń, jak choćby obrad sejmu w XVI i XVII wieku, wizyt władców, a także miastem dialogu międzykulturowego i pokojowej wy-

miany poglądów, o czym świadczą właśnie dwa pokoje toruńskie czy „Colloquium Charitativum”, nawiązywali także kolejni mówcy: występujący w imieniu Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Sławomir Kopyść oraz wiceprezydent Miasta Torunia, Ludwik Szuba. Ten ostatni odczytał list Prezydenta Michała Zaleskiego zaczynający się słowami:

Serdecznie pozdrawiam wszystkich, którzy przejęci potrzebą szukania przyjaźni i porozumienia pomiędzy ludźmi różnych społeczności, dotarli do Torunia na debatę o dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim. Dziękuję za obecność reprezentantom przedstawicielstw dyplomatycznych, związków wyznaniowych oraz polskich i zagranicznych ośrodków naukowych. Państwa spotkanie potwierdza często przywoływaną opinię, że Toruń był przed wiekami i wciąż jest miastem dialogu wyznaniowego. Nadzieja na jego skuteczność i celowość jest dziś w każdym z nas.

Pierwszej części obrad, która wprowadziła uczestników spotkania w tematykę metodologicznych i merytorycznych aspektów dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego przewodniczył dr Artur Konopacki (Rada Wspólna Katolików i Muzułmanów, UwB). Pytania o sens i sposób prowadzenia tegoż dialogu stawiał zebrany prof. dr hab. Bassam Aouil (UKW), który wskazał: „Dialog to piękne słowo i szczytna koncepcja, którą należy rozpatrywać w dwóch kategoriach: dialog jako proces i dialog jako rezultat. Niezależnie od kategorii wymaga on zawsze obecności dwóch stron, posiadających chęć i podstawy umożliwiające dojście do porozumienia w zasadniczych kwestiach, celem znalezienia alternatywnych rozwiązań dotyczących ich problemów, rozwiązań korzystnych dla obu stron i reprezentowanych przez nie społeczności”.

Dodał także, że problem ten jest szczególnie ważny w obliczu rosnącej obecności muzułmanów, która zmienia sytuację historyczną, kulturową i religijną Europy, zdominowaną jeszcze do niedawna przez chrześcijaństwo. Kolejny prelegent, współprzewodniczący Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów, ks. dr Adam Wąs (KUL), scharakteryzował pod kątem treści i znaczenia dla dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego orędzia przesyłane muzułmanom od 1967 roku w imieniu papieża i całego Kościoła rzymskokatolickiego z okazji święta *Id al-Fitr*, które wyznawcy islamu obchodzą na zakończenie postu w miesiącu ramadan. Jak zauważył:

Stanowią one ważny element realizacji soborowych postanowień Kościoła rzymskokatolickiego, wyrażając jego otwartość i dialogową postawę wobec wyznawców islamu. Potwierdzają dobre stosunki między chrześcijanami i muzułmanami oraz pomagają im we wzajemnym zrozumieniu. Coroczne przesłanie motywuje wyznawców obu religii do podtrzymywania istniejących kontaktów i inspirowanie do nawiązywania nowych na płaszczyźnie oficjalnej i prywatnej. Bez wątpienia jest ono okazją do wspólnej refleksji i wspólnych działań podejmowanych dla wspólnego dobra.

Tematem wystąpienia dr Aldony Marii Piwko (UKSW) była *Modlitwa, post, jałmużna – chrześcijańskie i muzułmańskie drogowskazy do wspólnej przyszłości*. Jej zdaniem modlitwa w obu religiach stanowi szczególnie wyraz oddania się Bogu, a zarazem jest jedną z podstawowych form sprawowania kultu. Post jest podjęciem przez słabego człowieka wysiłku, aby przemienić siebie, a tym samym zbliżyć się do Boga. Jałmużna zaś jest uczynkiem miłosierdzia względem biednych i potrzebujących i w obu religiach posiada podobne znaczenie oraz wydzźwięk.

Ostatni referent sesji otwierającej wygłosił dr hab. Selim Chazbijewicz, prof. UW-M, który poruszył zagadnienie dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w Polsce w kontekście sytuacji dialogicznej w Rosji, na Białorusi i Ukrainie. Zaznaczył, że dialog chrześcijańsko-muzułmański w Polsce ma wieloletnią, a nawet wielowiekową tradycję, która wynika z 600 lat pokojowego współistnienia chrześcijaństwa i islamu na ziemiach Rzeczypospolitej, a następnie omówił historię i działalność Tatarów – muzułmanów we współczesnej Polsce.

Tematem sesji drugiej, moderowanej przez prof. dr. hab. Bassama Aouila (UKW), byli orędownicy międzyreligijnego dialogu. W tej części spotkania znalazły się wystąpienia dr. Michała Mocha (UKW), *Sercem szukamy jedności. Matta al-Miskin – wybitny myśliciel, teolog i orędownik dialogu*, dr Magdaleny Lewickiej (UMK), *Między teorią a praktyką – gülenowski model dialogu międzywyznaniowego* i mgr. SelEuka Özcana (Dunaj Instytut Dialogu), *Wkład ruchu Fetullaha Gülena w rozwój dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w Turcji*. Pierwszy mówca zaprezentował sylwetkę koptyjskiego mnicha, teologa i intelektualisty, Matty ăl-Miskina, który stworzył bardzo ciekawy nurt intelektualny we współczesnym chrześcijaństwie egipskim, określał się jako bardzo zdecydowany zwolennik dążenia do jedności chrześcijan. Jest to jednak teologia dość mocno odbiegająca od nauczania patriarchy Szanudy III, jak również od współczesnego nurtu ekumenicznego czy też oficjalnego ruchu dialogu międzyreligijnego. Najważniejszą rolę odgrywa tu bowiem bezpośredni kontakt z Bogiem; dopiero po zbudowaniu relacji ze Stworzycielem, polegającej na osiągnięciu jedności, możliwe jest wyjście do drugiego człowieka. Tak rozumiana jedność umożliwia pokonanie podziałów o charakterze historycznym”. Celem dwóch kolejnych referentów

było przedstawienie idei dialogu w ujęciu wpływowego intelektualisty tureckiego i uczonego muzułmańskiego, Fethullaha Gülena, zdaniem którego: „Dialog międzyreligijny jest w dzisiejszych czasach koniecznością, a pierwszym krokiem w kierunku nawiązania tegoż dialogu jest puszczenie w niepamięć przeszłości i odrzucenie argumentów prowadzących do polemiki na rzecz punktów wspólnych, których jest znacznie więcej niż powodów do spornych dyskusji”.

Popołudniową część programu konferencji uświetniło spotkanie z podróżnikiem dr. Zdzisławem Preisnerem (WSG), *Stambuł – dwa tysiące lat świetności*, poświęcone prezentacji najcenniejszych dzieł architektonicznych położonego na dwóch kontynentach Azji i Europy, uważanego za jedno z najpiękniejszych i najciekawszych miast na ziemi Stambułu – uwiecznione na fotografiach wykonanych przez autora. Wydarzeniem zamykającym pierwszy dzień obrad, a jednocześnie nawiązującym do tematyki przewodniej naukowego spotkania, był koncert w wykonaniu zespołu Camerata Vladislavia, dedykowany pamięci Jana Pawła II w uznaniu jego zasług na polu dialogu międzyreligijnego.

Na kolejny dzień konferencji złożyły się dwie sesje, z których pierwszą, moderowaną przez doc. Michała Tarekłę (Białoruski Uniwersytet Państwowy), otworzył referat ks. prof. dr. hab. Waldemara Chrostowskiego (UKSW), wprowadzający zebranych w zasady dialogu międzyreligijnego z perspektywy katolickiej. Przypomniwał on momenty przełomowe w dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim: obrady Soboru Watykańskiego II, których pokłosiem była *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich Nostra aetate* z najbardziej znanym jej fragmentem:

Kościół spogląda z szacunkiem również na muzułmanów, czcicieli jedyne Boga, żyjącego i samoistnego, miłosiernego i wszechmocnego, Stworzyciela nieba i ziemi, który przemówił do ludzi. Starają się również poddawać z całej duszy Jego ukrytym postanowieniom, tak jak poddał się Bogu Abraham, do którego islamska wiara chętnie się odwołuje. Jezusa wprawdzie nie uznają za Boga, czczą Go jednak jako proroka, a Jego dziewiczą matkę, Maryję, darzą szacunkiem i niekiedy pobożnie Ją wzywają. Oczekują nadto dnia sądu, kiedy Bóg odda zapłatę wszystkim wskrzeszonym ludziom. Dlatego też cenią życie moralne i czczą Boga szczególnie przez modlitwę, jałmużnę i post⁸.

– oraz dokonania Jana Pawła II, którego wezwanie do okazywania szacunku islamowi i jego wyznawcom, popierane niezwykle często jego własnym przykładem i świadectwem, a zauważane i doceniane przez muzułmanów nie tylko w Polsce, dają mu trwałe miejsce w historii cywilizacji. Problematykę islamu na Krymie przybliżył dr hab. Kazimierz Banek, prof. UJ, wskazując, że w ciągu około trzech tysięcy lat przez obszar ten przewinęło się wiele ludów: Kimmeriowie, Taurowie, Meotowie, Scytowie, Grecy, Sarmaci, Rzymianie, Goci, Krymczaki, Bizantyjczycy, Chazarowie, Żydzi, Karaimi, Protobułgarzy, Połowcy, Pieczyngowie, Słowianie, Ormianie, Tatarzy, Włosi, Turcy, Rosjanie i Ukraińcy, a także Serbowie, Grecy, Albańczycy, Niemcy, Polacy, Bułgarzy, Czesi i Estończycy. Nacje te w różnym stopniu wpłynęły na dzieje półwyspu i jego kulturę. Mgr Hanna Szczerbak natomiast w referacie *Wizerunek świata arabskiego w sztuce i kulturze europejskiej XX wieku jako klucz do zrozu-*

⁸ Pełny tekst *Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich Nostra aetate* zob.: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety i deklaracje*, Poznań 2002.

mienia relacji między światem muzułmańskim a chrześcijańskim skupiła się na problematyce odbioru Orientu przez świat kultury europejskiej, przez pryzmat sztuk plastycznych i filmu, ponieważ jej zdaniem:

Zastanowienia wymagają powody takiego, a nie innego postrzegania świata Orientu w świadomości Europejczyków, gdyż, przyjmując za znaną pracę Edwarda Wadiego Saida, samo pojęcie „Orientu”, było ono pewnego rodzaju mitem, choć nie zawsze pozytywnym. Tym samym interesujące jest również zestawienie takiego XIX-wiecznego postrzegania Bliskiego Wschodu w kulturze ze spojrzeniem ostatnich pięćdziesięciu lat, na co z całą pewnością miały ogromny wpływ przemiany społeczne w państwach europejskich, powiązane w ogromnym wzrostem imigrantów, jak również wydarzenia polityczne ostatnich lat i nasilające się tendencje fundamentalistyczne.

W tematykę przenikania religijnego muzułmańsko-chrześcijańskiego wprowadził uczestników konferencji dr Artur Konopacki (UwB), współprzewodniczący Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów, który scharakteryzował środowisko wyznawców islamu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jak zauważył, przybywający osadnicy byli muzułmanami-sunnitami i jako dobrowolni osiedleńcy mieli prawo do zachowania swego wyznania. Ponadto objęci ochroną hospodara wnosili swoje świątynie, zakładali cmentarze. Funkcjonując w otoczeniu chrześcijańskim podlegali jednak zjawisku dyfuzji kulturowej. Przejmowali pewne zachowania, zwyczaje ludności miejscowej (chrześcijańskiej) do apostazji włącznie.

Wymianie poglądów i doświadczeń związanych z badaniami nad różnymi aspektami dialogu międzyreligijnego w piśmiennictwie Tatarów polsko-litewskich służyła ostatnia sesja, „Muzułmanie wśród chrześcijan w Wielkim Księstwie Litewskim”, moderowana przez ks. prof. dr. hab. Waldemara Chrostowskiego. Swoje referaty przedstawili referenci z zagranicy: doc. Michał Tarełka (Białoruski Uniwersytet Państwowy) i dr Irina Synkova (Miński Instytut Kierowania) oraz dr hab. Czesław Łapicz, prof. UMK. Doc. Tarełka, zaczynając wystąpienie od stwierdzenia, że spuścizna rękopiśmienna Tatarów Białoruskich jest nieskończonym źródłem tekstów, będących produktem dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego, dokonał analizy pojawiającego się w części XIX- i XX-wiecznych kitabów, nieopublikowanego dotąd utworu, zaczynającego się od słów „Kiedy Pana Jezusa męczono...”, które można przyjąć jako umowny jego tytuł. Jak zauważył, za kluczowe zdanie, które zawiera istotę tego utworu, uważać można następującą wypowiedź: „Gdy zapytają, czy Jezus lepszy czy Muhammad...”, z zasługującą na uwagę dalszą treścią: „Odpowiedź: «Obydwa prorocy – miłośnicy Pańskie, ale Emmanuel lepszy»”, a następnie dodał: „Oczywistym, jest, że taki tekst muzułmański, którego autor stara się udowodnić związek między Prorokiem islamu – Muhammadem a Pismem biblijnym, mógł powstać tylko w wyniku dialogu między światem muzułmańskim a chrześcijańskim”. Dr Synkova natomiast, po podkreśleniu, że w pamiętnikach tej literatury odzwierciedliły się różne aspekty dialogu międzyreligijnego (jak i części dialogu międzykulturowego), sięgnęła do tekstów zamawiań, które można znaleźć w rękopisach tatarskich, przy czym wiele z nich wykazuje wyraźny wpływ chrześcijański. Swoją referat podsumowała stwierdzeniem: „Dyfuzja pojęć w sferze znachorstwa (jak i części kultury narodowej) wskazuje, w jaki sposób w granicznym obszarze międzyreligijnym powstaje pole wyobrażeń ogólnych, swoistego *chrzyslamu*, którego idee pozbawione są obciążenia teologicznego i bazują zwykle na ogólnoludzkich wartościach i zasadach moralnych”.

Referatem zamykającym obrady było wystąpienie dr. hab. Czesława Łapicza, prof. UMK, który omówił specyfikę międzyreligijnych dysput, zwłaszcza chrześcijańsko-muzułmańskich, prowadzonych w wielowyznaniowym i wielokulturowym Wielkim Księstwie Litewskim, z podkreśleniem współczesnego rozumienia międzyreligijnego dialogu oraz praktykowania go w relacjach pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami. Jak zauważył: „Z różnych powodów dysputy te charakteryzowały się niską kompetencją merytoryczno-teologiczną, natomiast w większym stopniu uwzględniały czynniki pozareligijne, w tym także obyczajowe, często przeradzając się w słowne polemiki i kłótnie. Ślady dysput zachowały się do dzisiaj w piśmiennictwie religijnym muzułmanów litewsko-polskich oraz w reformacyjnej i kontrreformacyjnej literaturze antyislamistycznej”.

Konferencje zakończyło podsumowanie ks. prof. dr. hab. Waldemara Chrostowskiego, w którym poddał analizie i komentarzowi zarówno przedstawione przez referentów wykłady, jak i dyskusje, będące zwieńczeniem kolejnych części obrad. Dziękując za obecność uczestnikom spotkania, zacytował słynną maksymę, która w doskonały sposób obrazuje postawę niezbędną do podejmowania i prowadzenia dialogu: „Jeżeli ja to jestem ja, bo ty to jesteś ty, to ani ja nie jestem ja, ani ty nie jesteś ty. Ale jeżeli ja to jestem ja, bo ja to jestem ja, a ty to jesteś ty, bo ty to jesteś ty, to wtedy ja to jestem ja, a ty to jesteś ty – i możemy rozmawiać”⁹.

Organizatorzy konferencji wyrazili nadzieję, że – wzorem ubiegłorocznej – znajdzie ona kontynuację w postaci kolejnych spotkań, zwłaszcza że – jak ujął to prof. dr. hab. Andrzej Radziwiński, rektor UMK:

Współlistnienie islamu i chrześcijaństwa to jeden z czynników, który ma najistotniejszy wpływ na kształtowanie współczesnego świata. Niestety, wśród niezliczonych doniesień skupiających się na konfrontacyjnym wymiarze wzajemnych kontaktów, tak rzadko mówi się o tym, co łączy i stanowi wspólne dziedzictwo. Tymczasem pobieżna choćby znajomość historii Europy, w tym i naszego kraju, pokazuje niezaprzeczalne wartości wniesione przez współlistnienie naszych kultur, udowadnia, że przypadki konfliktów i nieporozumień są być może atrakcyjne medialnie, lecz nie odpowiadają rzeczywistemu charakterowi tego współlistnienia. Stąd tak ważne inicjatywy, które pozwalają przywrócić prawidłowe proporcje w postrzeganiu stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich. Szczególnie istotne jest, że toruńskie spotkanie nie poprzestaje jedynie na przypominaniu przeszłości, lecz chce zbudować na jej lekcji przesłanie na przyszłość¹⁰.

Teoria – praktyka – perspektywy

III Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Teoria – praktyka – perspektywy” odbyła się w dniach 24–25 października 2012 roku, a jej tematyką przewodnią była analiza dialogu pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami, oparta na jego teorii i praktyce, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej, a także spojrzenie w przyszłość: omówienie perspektyw i wyzwań, jakie stoją przed owym dialogiem.

⁹ Autorem maksymy jest rabin Menachem Mendel Morgenstern z Kocka (1787–1859).

¹⁰ Fragment przemówienia wygłoszonego podczas inauguracji konferencji.

Konferencja po raz kolejny została objęta patronatem władz województwa i miasta, a gościem honorowym spotkania był ks. dr Adam Wąs, SVD, islamolog i arabista, dyrektor Centrum Dialogu Kultur i Religii w Lublinie; wykładowca w Misyjnym Seminarium Duchownym Księża Werbistów w Pieniężnie, absolwent Pontificio Istituto di Studi Arabi e d' Islamistica (PISAI) w Rzymie i KUL, współprzewodniczący Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów w Polsce, członek Komitetu ds. Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi przy Radzie ds. Dialogu Religijnego Konferencji Episkopatu Polski; redaktor serii wydawniczych: „Materiały i Studia Księża Werbistów” oraz „Dialog Kultur i Religii”.

W uroczystości otwarcia sympozjum i spotkaniach przewidzianych na jego pierwszy dzień udział wzięły władze uczelni, miasta i województwa, przedstawiciele środowisk naukowych, a także dyplomaci z krajów arabskich i muzułmańskich w RP. Obrady otworzył kierownik naukowy konferencji, dr hab. Czesław Łapicz, prof. UMK. Wskazując na temat przewodni obrad mówił:

Wśród chrześcijan w ciągu ostatnich kilku lat rosło przekonanie, że jedynie międzyreligijny dialog może być źródłem nadziei na trwały pokój we współczesnym świecie, że partnerski dialog z islamem jest warunkiem pokoju teraz i w przyszłości. Stan stosunków między chrześcijanami i muzułmanami był przedmiotem nadzwyczajnego spotkania Islamsko-Katolickiego Komitetu Łączności, który obradował w Rzymie 10 lipca br. Obradom współprzewodniczyli kard. Jean-Louis Tauran – przewodniczący Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego oraz prof. dr Hamid bin Ahmad ar-Rifaei – przewodniczący Międzynarodowego Forum Islamskiego ds. Dialogu. Stanowisko Watykanu zawierało się w słowach kardynała Jeana-Louisa Taurana: „W relacjach z muzułmanami jesteśmy skazani na dialog. Nie mamy wyboru. Alternatywą jest wzajemna ignorancja i przemoc.

Witając zgromadzonych gości i uczestników konferencji, podkreślił:

Wiele zła w międzyreligijnych, społecznych i politycznych relacjach mogą niekiedy uczynić pojedyncze wypowiedzi i czyny nieodpowiedzialnych jednostek lub nielicznych grup – wyznawców każdej religii. Znakiem nadziei w tym wypadku może być fakt, że 70. europejskich imamów i rabinów z 18 krajów, zebranych kilka tygodni temu na dwudniowym spotkaniu w Paryżu, obiecało brak tolerancji dla kaznodziejów nienawiści, niezależnie od ich wyznania.

Do tematyki spotkania nawiązywali kolejni mówcy: występujący w imieniu Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Dyrektor Departamentu Edukacji i Sportu, Czesław Ficner i Wiceprezydent Miasta Torunia, Ludwik Szuba.

Po przedstawicielach uczelni, województwa i miasta głos zabrał J. E. Ambasador Algierii w RP i zarazem Dziekan Ambasadorów Państw Muzułmańskich akredytowanych w Polsce, Abdelkader Khemri, który przyznał, że:

Coroczne spotkania na Uniwersytecie w Toruniu poświęcone islamowi i chrześcijaństwu, stały się już akademicką i naukową tradycją. Jako ambasadorowie Państw Muzułmańskich akredytowanych w Polsce, kultuwujemy tę tradycję i jesteśmy dumni z naszej obecności tutaj.

W kolejnych słowach określił dwa filary dialogu: wzajemne zaufanie i szacunek, które odgrywają kluczową rolę w relacjach pomiędzy islamem i chrześcijaństwem, zakłócanych

nierzadko przez akcje medialne prowadzone pod pretekstem wolności słowa i zasad demokracji. Wskazał:

Należy potępić te akty, tak jak potępił je Kościół w osobie Papieża i wszystkie rządy Europy i Ameryki, bowiem każdy atak na religię monoteistyczną stanowi cios dla demokracji, wszak istotą demokracji jest zapewnienie wolności wyznania i przekonań, tak samo jak zapewnienie wolności prasy i wypowiedzi [...] Relacja między chrześcijanami i muzułmanami powinna opierać się między innymi na połączeniu wzajemnego zaufania i szacunku, które pozwala na aktywne niszczenie w zarodku wszelkich zaburzeń wzajemnych relacji. Przeciwwstawiając się im bronimy demokracji, jak i wolności wyznania i wiary, a także głębokiej więzi między chrześcijaństwem a islamem, którą pragniemy budować. Bronimy też ogólnoludzkich wartości, wolności, tolerancji, czyli wartości wpływających na dynamikę dialogu religii i cywilizacji.

Pierwszej części obrad, która wprowadziła uczestników spotkania w tematykę metodologicznych i merytorycznych aspektów dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego przewodniczył prof. dr hab. Kazimierz Banek (UJ). Teologiczne podstawy dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego z perspektywy katolickiej omówił ks. dr hab. Zbigniew Kubacki SJ, prof. Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie. Swoje wystąpienie zaczął od stwierdzenia, że – choć nasze koncepcje Boga i religii są różne – niemniej zarówno z punktu widzenia teologii muzułmańskiej, jak i chrześcijańskiej podstawę wszelkiego dialogu międzyreligijnego, a w nim dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego, upatruje się w koncepcji Boga. Zatem na pytanie: dlaczego prowadzić dialog międzyreligijny? Dlaczego prowadzić dialog chrześcijańsko-muzułmański? – teologia katolicka, podobnie jak teologia muzułmańska, odpowiada: „Bo Bóg tego chce”. Następnie przedstawił muzułmańskie i chrześcijańskie uzasadnienie dialogu międzyreligijnego, a w ostatniej części referatu podjął temat istoty dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego z punktu widzenia teologii katolickiej i określił, na czym winien polegać dialog:

Na pewno nie w pierwszym rzędzie na przekonywaniu partnera dialogu do prawdy mojej wiary, czyli na dążeniu do nawracania, choć idea przepowiadania i nawracania nie jest obca chrześcijaństwu. Pierwszoplanowym zdaniem dialogu teologicznego jest wzajemne poznanie się na poziomie wyznawanej doktryny. Z tego rodzi się szacunek do różnic doktrynalnych oraz przekonanie, że mimo wszystko więcej nas łączy niż dzieli.

Teologiczne podstawy dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego z perspektywy islamu scharakteryzował kolejny prelegent tej sesji, dr Hayssam Obeidat. Swoje wystąpienie zaczął słowami: „Wielu wyznawców islamu i chrześcijan podjęło temat różnic religijnych jako bariery przyczyniających się do wzrostu izolacji psychicznej i społecznej między chrześcijanami i muzułmanami. To stanowiło podstawę dla animozji religijnych i obecnych problemów w wielu krajach muzułmańskich, w których mieszkają mniejszości chrześcijańskie”. Następnie podjął próbę udzielenia odpowiedzi na pytania: W jaki sposób możemy pokonać tę wrogość i problemy? Jak uświadomić społeczeństwu, że pluralizm religijny nie prowadzi do usunięcia kulturowej oryginalności, nie prowadzi też do wymazania tożsamości religijnej? Tematem referatu ks. dr. Adama Wąsa SVD, współprzewodniczącego Rady Wspólnej Kato-

lików i Muzułmanów i pracownika naukowego KUL, był *Dialog międzyreligijny w kontekście chrześcijańskiej misji i islamskiej da'wy*. Zauważył, że przez stulecia prowadzenie misji przypisywano przede wszystkim chrześcijaństwu, jednak również w tradycji muzułmańskiej można wskazać odpowiedniki tej działalności, jak na przykład *tablīg* („przepowiadanie”), *iršād* („przewodnictwo”, „wskazywanie drogi”) i *da'wa* („wezwanie”, „zaproszenie”) – przy czym współcześnie podkreśla się, że to właśnie ta ostatnia najbardziej wyraża misyjne zaangażowanie wyznawców islamu. Następnie podjął rozważania na temat relacji pomiędzy działalnością misyjną i dialogiczną oraz próbę odpowiedzi na pytanie, czy działalność misyjna w formie misji i *da'wy* wyklucza zaangażowanie na rzecz dialogu. Warto zacytować także słowa, którymi zakończył swoje wystąpienie: „To właśnie dialogowy charakter działalności misyjnej pomoże chrześcijanom i muzułmanom pokonać historyczne obciążenia powstałe wskutek wzajemnych ataków o podłożu społeczno-politycznym i teologiczno-religijnym. Przyczyni się również do wypracowania konstruktywnych postaw, umożliwiających realizowanie pokoju, który w obu tradycjach ma ogromną wartość”.

Ostatni referat sesji otwierającej wygłosił Cemal Uşak, wiceprezes tureckiej Fundacji Dziennikarzy i Pisarzy, który nawiązał do wspólnych korzeni religii monoteistycznych, określanych mianem „religii Abrahamowych” dzięki osobie wspólnego ich przodka, Abrahama, a następnie omówił wartości moralne wynikające z jego przesłania.

Tematem sesji drugiej, której przewodniczył ks. dr. hab. Zbigniew Kubacki, prof. PWTW, był dialog chrześcijańsko-muzułmański w Polsce, Europie i na świecie. W tej części spotkania znalazło się pięć wystąpień. Pierwsze z nich, autorstwa dr. Almazbeka Baishenalieva (Kirgistan), koncentrowało się na działalności edukacyjnej ruchu Fethullaha Gülena z perspektywy istniejących w niemal 150 krajach na całym świecie szkół określanych mianem „mostów bądź wysepek pokoju”. Po przytoczeniu wypowiedzi twórcy i ideowego przywódcy ruchu, że: „Możliwe jest współżycie wielu kultur i religii w jednym miejscu dzięki dialogowi oraz porozumieniu. Jest to główna strategia działania, która jednocześnie stara się wykluczyć trzech największych wrogów dialogu jakimi są: ubóstwo, ciemnota oraz wszelkiego rodzaju podziały”, podkreślił, że ideę dialogu oraz porozumienia powinniśmy docenić szczególnie ze względu na miniony wiek XX, w którym to miały miejsce dwie największe wojny światowe.

Relacjami muzułmanów Rzeczypospolitej z Turcją w okresie XVI–XVIII wieku zajął się dr Artur Konopacki (UwB). Zauważył, że Tatarzy funkcjonujący w Wielkim Księstwie Litewskim dość szybko utracili bezpośredni kontakt ze światem muzułmańskim. Żyli w nielicznej wspólnocie otoczonej światem chrześcijańskim, jednak posiadając swobodę wyznawania religii, pozostawali odrębną jego częścią społeczeństwa. Naturalną rzeczą jednak wydawało się utrzymywanie kontaktów ze światem muzułmańskim. Najbliższym sąsiadem muzułmańskim, do którego można byłoby się zwrócić o pomoc duchowną i wyjaśnienie kwestii spornych związanych z praktykami religijnymi, była Turcja.

Przedmiotem wystąpienia dr. hab. Czesława Łapicza, prof. UMK, był polski przekład *Koranu* z 1858 roku, a w szczególności spór o jego autorstwo, bowiem badacze i znawcy przedmiotu do połowy lat 90. ubiegłego wieku nie wiedzieli i nawet nie podejrzewali, że był on dziełem dwóch filomatów wileńskich, a zarazem – jak pisze Z. Wójcik, który pierwszy wpadł na trop tej swoistej mistyfikacji – „gorliwych katolików” – ks. Dionizego Chlewińskiego oraz Ignacego Domeyki. Oczyściwszy polskiego (podlaskiego) Tatara i muzułmankę, Jana Murzę Tarak Buczackiego, którego imię i nazwisko umieszczono na karcie tytułowej wydrukowanej Księgi, oraz wydawcę przekładu, Aleksandra Nowoleckiego, z zarzutów

kradzieży cudzego utworu literackiego, prelegent uznał ów przekład za doskonały i zarazem jedyny w swoim rodzaju przykład dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego.

Kolejny referat, przygotowany przez dr. hab. Selima Chazbijewicza, prof. UW-M, prezentował historię i misję Kościoła Mauretańskiego w USA jako współczesnej synkretycznej religii utworzonej na podstawie tradycji chrześcijaństwa wschodniego, tradycji islamskich – szyizmu isma'ilizmu i sufizmu – zwłaszcza tarikatów (odłamów) czisztijja i bektaszijja, a także tradycji tantrycznych, zarówno buddyjskich, jak i hinduistycznych. Pierwszy dzień obrad zamknął referat dr Izabeli Kończak poświęcony genezie, zadaniom i zakresowi działalności Rady Muftich Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem inicjatyw podejmowanych przez nią i jej przewodniczącego, muftiego Rawila Gajnutdina, na rzecz dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego.

Popołudniową część obrad zamknęło spotkanie z podróżnikiem dr. Zdzisławem Preisnerem (WSG), *Na Bliskim Wschodzie – Liban, Syria, Jordania*, podczas którego w interesujący sposób scharakteryzował dzieła architektoniczne trzech państw Lewantu, opierając prezentację na bogatym materiale fotograficznym.

Na kolejny dzień konferencji złożyły się trzy sesje, z których pierwszą, moderowaną przez dr. hab. Selima Chazbijewicza, otworzył referat dr. Tomasza Stefaniuka (UMCS, Instytut Studiów nad Islamem), wprowadzający zebranych w zagadnienie stereotypowych wyobrażeń o islamie. Zdaniem prelegenta:

Ukazują one islam jako religię obcą i wrogą cywilizacji zachodniej, zaś samych muzułmanów jako wrogów demokracji, ekstremistów i terrorystów. Islam ukazany jest ponadto jako „religia dobra dla mężczyzn, ale zła dla kobiet”, stąd też istnieje bardzo silna potrzeba wyjaśnienia, na ile owe stereotypy odpowiadają rzeczywistym treściom religii islamskiej. Jeżeli źródłem ich nie jest islam jako taki (np. *Koran* i sunna), to co jest odpowiedzialne za ich powstanie i utrwalenie?

Dr Michał Łyszczarz (UW-M) sięgnął w swoim wystąpieniu do polskich śladów w Turcji i historii osady o nazwie Adampol, która, pomimo swoich niewielkich rozmiarów uniemożliwiających realne zaangażowanie militarne (wieś zamieszkiwała w szczytowym okresie około 150 osadników), stała się symbolem patriotyzmu polskiej emigracji, a przede wszystkim głównym atrybutem przyjaźni polsko-tureckiej.

Problematykę dialogu międzyreligijnego w Egipcie i Libanie poruszył dr Michał Moch (UKW), odwołując się w swoich rozważaniach nie tylko do wymiaru instytucjonalnego dialogu i kontaktów między poszczególnymi grupami wyznaniowymi (Patriarchat Koptyjski w Aleksandrii, uniwersytet Al-Azhar w Kairze, Koptyjskie Centrum Studiów Społecznych i in.), lecz także do twórczości egipskich i libańskich pisarzy, w dziełach których prezentowane są nowe pomysły dotyczące budowania wspólnoty kulturowej i rzeczywistej koegzystencji Egipcjan i Libańczyków różnych wyznań. Kolejne dwie prelegentki, reprezentujące UMK, nawiązały do tematyki islamu w Europie, a mówiąc ściślej na terenie Niemiec. Mgr Monika Ryszewska, w referacie zatytułowanym *Dialog chrześcijańsko-muzułmański w Niemczech. Przegląd aktualnych tematów i projektów*, skupiła się na stronie praktycznej, prezentując różnorodne formy dialogu, jego główne tematy oraz aktorów społecznych, którzy w nim uczestniczą, z odniesieniem do kontekstu polityczno-społecznego i wydarzeń ostatnich miesięcy. Natomiast mgr Anna Paluszek uzupełniła poprzednie wystąpienie o kolejny element – politykę skierowaną w stronę mniejszości muzułmańskiej.

Po dokonaniu analizy działań organizacji muzułmańskich, prowadzących dialog z kościołami ewangelickimi i katolickim oraz decyzji i działań rządu, mających na celu integrację społeczności muzułmańskiej podjęła próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie: „Czy dialog międzyreligijny i jego efekty mogą wpływać pozytywnie na strategię integracyjne państwa niemieckiego, a jeśli tak, jakie warunki powinny być spełnione, aby wykorzystać jego potencjał?”

W tematykę działalności Kościoła Katolickiego na rzecz dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego wprowadziła zgromadzonych referentka kolejnej sesji, prowadzonej przez ks. dr. Adama Wąsa SVD, dr Magdalena Lewicka (UMK). Scharakteryzowała historię powstania, misję i strukturę Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego, a następnie dokonała podsumowania pięciu dekad jej działalności na rzecz zrozumienia, szacunku i współpracy chrześcijan i muzułmanów. Kończąc wystąpienie przytoczyła słowa Benedykta XVI:

Dla Kościoła dialog między wyznawcami różnych religii stanowi ważne narzędzie współpracy ze wszystkimi wspólnotami religijnymi, która ma na celu wspólne dobro. Kościół nie odrzuca niczego z tego, co w różnych religiach jest prawdziwe i święte. «Ze szczerym szacunkiem przygląda się tym sposobom działania i życia, tym nakazom i doktrynom, które jakkolwiek w wielu punktach różnią się od tego, w co sam wierzy i co zaleca, nierzadko odbija się w nich promień owej Prawdy, która oświeca wszystkich ludzi»¹¹. Wskazana droga nie jest drogą relatywizmu czy synkretyzmu religijnego. Kościół bowiem «głosi i jest zobowiązany nieustannie głosić Chrystusa, który jest ‚drogą, prawdą, i życiem’ (J 14,6), w którym ludzie znajdują pełnię życia religijnego i w którym Bóg wszystko pojednał ze sobą». Nie wyklucza to jednak dialogu i wspólnego poszukiwania prawdy w różnych dziedzinach życia.

Wymianie poglądów i doświadczeń związanych z badaniami dialogu międzyreligijnego na polu literaturoznawczym służyła ostatnia sesja, „Chrześcijaństwo i islam w sztuce i literaturze”, moderowana przez ks. dr. Adama Wąsa SVD. Swoje referaty przedstawili: prof. dr hab. Kazimierz Banek (UJ) i dr Magdalena Kubarek (UMK). Profesor Banek, zacytnując wystąpienie od stwierdzenia, że:

Umiejętne prowadzenie dialogu między cywilizacjami, zwłaszcza na płaszczyźnie międzyreligijnej, to sprawa niezwykle ważna, ale zarazem niełatwa w realizacji. Nie ulega też wątpliwości, iż należy dołożyć wielu starań, aby postawy tolerancyjne, pełne zrozumienia dla odmienności, mogły być ukształtowane już w dzieciństwie i młodości. Wtedy bowiem oddziaływanie takie jest najbardziej skuteczne.

– dokonał analizy wybranych lektur pisarzy polskich XIX wieku, tych najbardziej znanych i popularnych: Adama Mickiewicza i Henryka Sienkiewicza. Zauważył, że prace naukowe, popularnonaukowe i teksty dziennikarskie, podejmujące tego typu zagadnienia, docierają zazwyczaj do ludzi dorosłych i dojrzałych, posiadających skryształizowane przekonania. A więc jest już za późno, aby coś w tej kwestii zmienić, dlatego właśnie tak ważna jest działalność szkoły, a następnie dodał: „Warto przyglądać się lekturom szkolnym. Ponieważ przeznaczone są one dla dzieci i młodzieży, mają z pewnością ogromny wpływ na kształto-

¹¹ Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, „*Nostra aetate*”.

wanie umysłu, charakteru, a przede wszystkim – przekonań i podejścia do różnych zjawisk i problemów, w tym także z obszaru religii”.

Dr Kubarek natomiast przybliżyła uczestnikom spotkania głosy z dyskusji, prowadzonej przez intelektualistów i duchownych arabskich po ukazaniu się w 2008 roku powieści *Azazil (Belzebub)* Jusufa Zajdana. Po krótkiej analizie jej treści, opartej na zapiskach mnicha o imieniu Hiba, które zostały odnalezione w postaci zwojów podczas prac archeologicznych w Syrii, a które stanowią kronikę mrocznego okresu w dziejach wschodniego chrześcijaństwa, gdyż jest on świadkiem prześladowań Rzymian oraz walk między przedstawicielami podzielonego i skonfliktowanego Kościoła, podjęła rozważania nad tym, czy dzieło było próbą dialogu czy też konfrontacji pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami.

Ostatnim etapem naukowego spotkania było podsumowanie obrad, którego dokonał ks. dr Adam Wąs SVD w imieniu uczestników konferencji oraz dr Magdalena Lewicka w imieniu jej organizatorów. Potwierdziła ona, że październikowe spotkania naukowe organizowane przez Pracownię Języka i Kultury Arabskiej pod hasłem „Dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego” wpisały się na stałe w kalendarz kulturalno-naukowych wydarzeń Torunia i stały się naturalnym uzupełnieniem jesiennych debat międzyreligijnych *Colloquia Torunensia*. Przygotowując je i nadając im charakter otwarty, organizatorzy sympozjum starali się wyjść naprzeciw oczekiwaniom tych wszystkich, którzy zainteresowani są działalnością dialogiczną i relacjami pomiędzy chrześcijaństwem a islamem, dać im okazję do zaspokojenia, choć w części, potrzeby poznania świata muzułmańskiego i pozwolić na podjęcie próby zrozumienia punktu widzenia wyznawców islamu, a dzięki udziałowi w niej zarówno chrześcijan, jak i muzułmanów stworzyć nie porozumienia, wzajemnego szacunku, tolerancji i akceptacji.